

УДК 903.02.05(477.82–15)“636”

ЗАХІДНА ВОЛИНЬ У ІV–ІІ ТИСЯЧОЛІТТЯХ ДО Р. Х.

Григорій ОХРИМЕНКО

Волинський національний університет імені Лесі Українки

вул. Шопена, 24, Луцьк, 43020, Україна

e-mail: volkrmus@lt.ukrtel.net

Наталія СКЛЯРЕНКО

Луцький національний технічний університет

вул. Львівська, 75, Луцьк, 43018, Україна

e-mail: mvaul@mail.ru

Проаналізовано важливі моменти розвитку господарства регіону ІV–ІІ тисячоліть до Р. Х. на західноволинських землях на фоні загальноцивілізаційних процесів, зокрема, відтворювального господарства, керамічного мистецтва та металообробки як важливих ознак епохи. Приділено увагу питанням планування поселень та їхнього укріплення. Досліджено зв'язки носіїв різних культур, міграційні процеси та взаємовпливи на підставі даних з нововиявлених пам'яток. Розкрито зміни в соціальній структурі суспільства окресленого періоду.

Ключові слова: енеоліт, Західна Волинь, металообробка, культурні контакти, кераміка, міграції, соціальна структура.

Кінець V тисячоліття до н. е. – це період появи металевих (мідних) знарядь. Звідси й назва: мідний вік, епоха енеоліту, мідно-кам'яний період. Цей час характеризують також іншими ознаками, переважно “усталенням відтворювальних форм господарства”¹, стосовно Волині – мінливою мозаїкою культур, появою мальованої кераміки, особливо у трипільських спільнот на середньому етапі, в сільському господарстві – удосконаленням знарядь обробки землі, збирання врожаю², а також зброї та військової справи. Водночас вдосконалювалася обробка міді, зокрема, проковування поєднувалося з виплавленням виробів, були відкриті власні родовища цього металу біля с. Великий Мідськ, можливо, сіл Полиці, Янова Долина³.

¹ Давня історія України. – К., 1997. – С. 231; *Даниленко В.* Энеолит Украины. – Киев, 1974. – С. 5.

² *Бибиков С.* Хозяйственно-экономический комплекс развитого Триполья // *СА.* – 1965. – № 1. – С. 50–59.

³ *Matkowski S.* W sprawie genezy miedzi rodzimej i jej związków wśród bazaltów i ich otoczenie na Wołyniu // *Badania petrograficzne na Wołyniu.* – Warszawa, 1939. – S. 11–13.

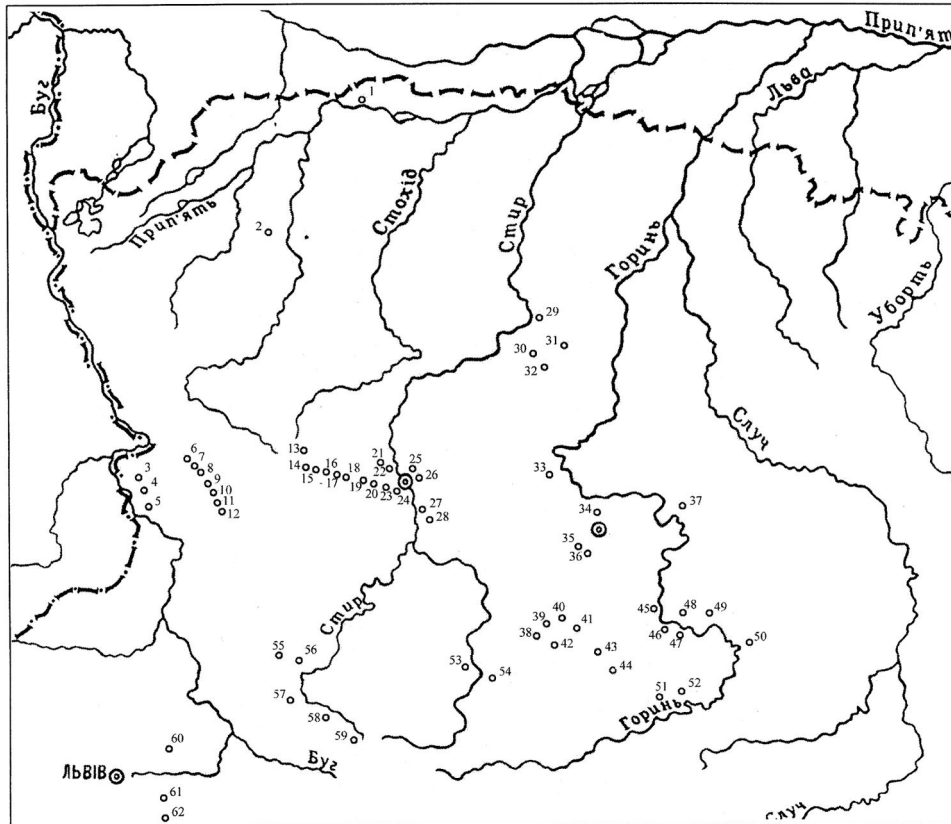

Рис. 1. Пам'ятки Малицької (МК) та Волино-Люблінської (ВЛК) культур на Волині: 1 – Ветли; 2 – Гредьки; 3 – Амбуків; 4 – Лежниця; 5 – Морозовичі; 6 – П'ятидні; 7 – Федорівка; 8 – Володимир-Волинський; 9 – Зимне; 10 – Черчичі; 11 – Сілець; 12 – Бубнів I (Бубнів II, Маркостав); 13 – Торчин; 14 – Валентинів; 15 – Сьомаки; 16 – Городок; 17 – Гірка Полонка; 18 – Голишів I; 19 – Голишів II; 20 – Коршівець; 21 – Антонівка; 22 – Рокині; 23 – Новостав; 24 – Луцьк-Красне I (Луцьк-Красне II); 25 – Лище; 26 – Луцьк-Гнідава; 27 – Яловичі; 28 – Малі Дорогостаї; 29 – Мала Осниця; 30 – Майдан-Липне; 31 – Великий Мідськ; 32 – Липне; 33 – Білів; 34 – Тютюковичі; 35 – Зозів I; 36 – Зозів II; 37 – Гоща; 38 – Острів I; 39 – Острів II; 40 – Мирогоща; 41 – Костянець; 42 – Сапанів; 43 – Острів; 44 – Листвин; 45 – Бродів; 46 – Хорів; 47 – Розваж; 48 – Могиляни; 49 – Кургани; 50 – Вельбівне; 51 – Зіньки; 52 – Вілія; 53 – Лішня; 54 – Білокриниця; 55 – Павлів; 56 – Нестаничі; 57 – Кам'янка-Бузька; 58 – Ракобовти; 59 – Йосипівка; 60 – Кукезів; 61 – Звенигород; 62 – Колоколин.

Fig. 1. Monuments of Malicka (MC) and Volyn'-Lublin (VLC) cultures on Volyn'.

Частина зарубіжних археологів не виокремлює періоду енеоліту (мідно-кам'яного віку), називаючи його пізнім неолітом (новим кам'яним віком), після якого починається бронзовий вік⁴.

⁴ Wielka historia świata. – Kraków, 2005. – Т. 2. – S. 185.

Загальноприйнятою є думка В. Збеновича, що з енеолітом можна пов'язувати ті культури, які освоїли мідь і усвідомили її переваги⁵.

Період мідного віку (енеолітизації) характеризують подальшим розвитком відтворювального господарства⁶. Землеробське населення наддунайського походження проживало переважно в правобережній лісостеповій частині України, в Подністров'ї, на Волині, що було зумовлене близькістю до Балканського та Наддунайського центрів культурних новацій, а також природними умовами, сприятливими для вирощування злакових та інших культур⁷.

У цей час території від Пруту до Дніпра обживали носії трипільської культури (Трипільля–Кукутені). Як відомо, в 1889 р. біля с. Кукутені неподалік м. Яси в Румунії було відкрито знамените поселення, досліджуване в 1909–1910 рр. Г. Шмідтом⁸.

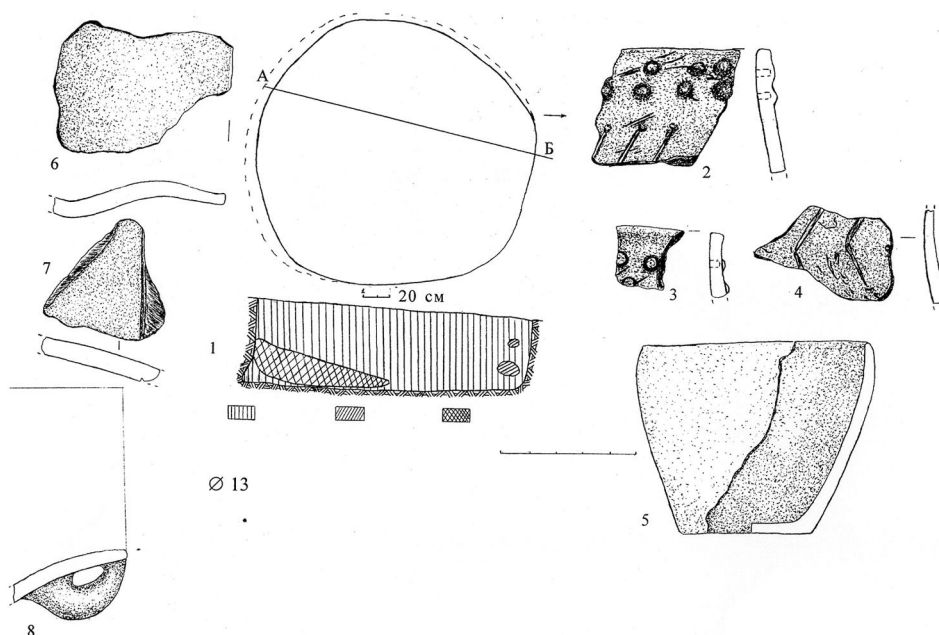

Рис. 2. Голишів, 2004 р. Яма ВЛК. Керамічні вироби (2–4 – ВНК; 5 – ВЛК), за О. Позіховським.

Fig. 2. Golyshiv, 2004. Pit of VLC. Ceramic ware (2–4 – Volyn' neolithic culture (VNC); 5 – VLC), by O. Pozikhovskiy.

⁵ Збенович В. До проблеми становлення енеоліту // Археологія. – 1985. – № 51. – С. 3.

⁶ Давня історія України. – С. 311–317; Козак Д., Шкоропад В., Прищепя Б. Давні землероби Волині. – К., 2004. – С. 7–13; Котова Н. Неолитизация Украины. – Луганск, 2002. – С. 113.

⁷ Археологічна спадщина Яна Фітцке / За заг. ред. Г. Охріменка. – Луцьк, 2005. – С. 164–205.

⁸ Schmidt H. Cucuteni in der Oberen Moldaw Rumanien. – Berlin-Leipzig, 1932.

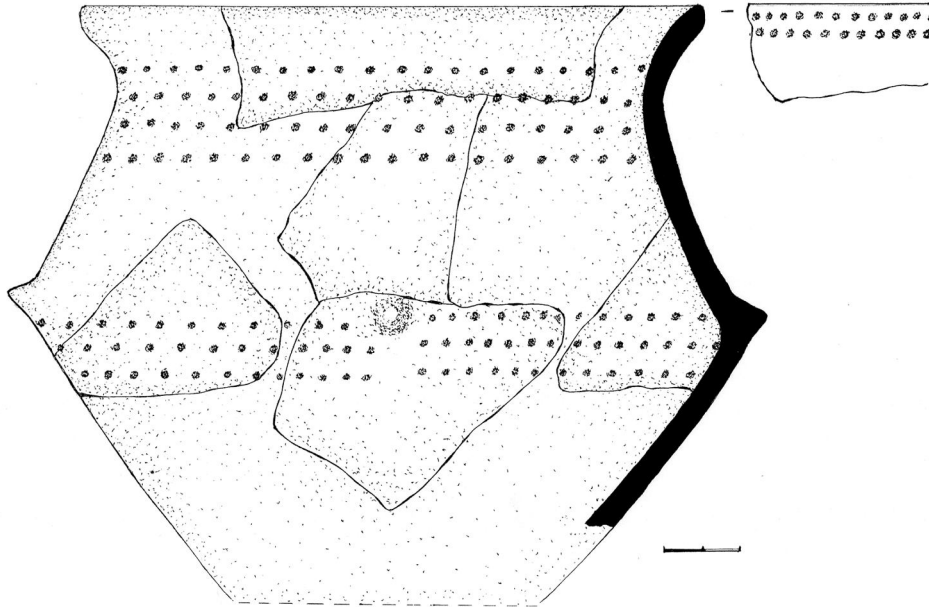

Рис. 3. Городок, Луцький р-н Волинської обл. Графічна реконструкція горщика маліцької культури, за Г. Охріменком; розкопки Д. Козака.
Fig. 3. Gorodok, Lutsk district, Volyn' region. Graphic reconstruction of pot of Malicka culture, by G. Okhrimenko; excavated by D. Kozak.

Роль прийшлого та місцевого населення у творенні трипільської культури загальновідома. Т. Пассек серед алохтонного населення називала культуру Боян (фаза Джулешті), яке прибуло з Подунав'я. Етнічним компонентом цих складних процесів вважають також групи населення культур буго-дністровської та лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК) пізніх періодів, на які впливали культури Вінча, Тордош, Хаманджія⁹.

Для розуміння зазначених вище процесів особливо важливим є укладення нових хронологічно-періодизаційних схем¹⁰.

⁹ Бибиков С. Хозяйственно-экономический комплекс развитого Триполья; Пассек Т. Раннеземледельческие трипольские племена Поднестровья // МИА. – 1961. – № 84; Vulpe R. Izvoare. – București, 1957; Димитреску Т. К проблеме происхождения докукутенской культуры // МИА Юго-Запада СССР и РНР. – Кишинев, 1960. – С. 33–47.

¹⁰ Збенович В. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. – Киев, 1989. – С. 171–187; Бурдо Н., Видейко М. Основи хронології Трипілля-Кукутені // Археологія. – 1998. – № 2. – С. 17–29.

У середньому та пізньому періодах трипільське населення контактувало з носіями культур каліцької (МК)¹¹, волино-люблінської (ВЛК)¹² (рис. 1), лійчастого посуду (КЛП)¹³, кулястих амфор (ККА)¹⁴.

Переміщення населення та ймовірні зіткнення з чужорідними групами могли відбуватися у зв'язку з: 1) ускладненням демографічної ситуації, яка зумовлювала необхідність розширення території (так було з переходом у північну частину Середнього Подністров'я заліщицької групи трипільської культури); 2) природними катаклізмами (наприклад, аридизацією клімату); 3) масовим переходом у північніші, більш вологі, частини лісостепу, Полісся, спричиненим посухами або натиском степовиків чи іншими спільнотами тієї ж культури¹⁵.

З Верхнього Подністров'я заліщицька група наприкінці першої половини пізнього етапу (СІ) перемістилася в інше місце, можливо, у верхів'я рік Случ і Тетерів¹⁶. Про ці переміщення та контакти свідчать трипільські матеріали з неолітичного поселення Моства в басейні р. Уж, поселень Зимне, Грудек Надбужний, Лежниця та інших¹⁷, розпорошені по Західній Волині (у басейнах Стиру, Горині) матеріали культури лійчастого посуду. У Західній та Східній Волині пізньотрипільське населення зникало або перейшло в інші місця з появою населення культури кулястих амфор¹⁸.

Останнім часом окремі знахідки знарядь праці, кераміки пізньотрипільської культури (ПТК) виявлені на Волинському Поліссі, зокрема, в селах Липляни, Кульчин Ківерцівського р-ну Волинської обл., поселення відкрито біля с. Хотин Березнівського р-ну Рівненської обл.

¹¹ Бандрівський М., Крушельницька Л. Відкриття поселення класичної фази малицької культури у Верхньому Придністров'ї // Зап. НТШ. – 2002. – Т. ССXLIV. – С. 441–452.

¹² Бурдо Н. Балкано-Карпатські та дунайські елементи в керамічних комплексах раннього Трипільля // На пошану Софії Станіславівни Березанської: Зб. наук. праць. – К., 2005. – С. 38–51.

¹³ Бучак В., Заклекта П., Охріменко Г. Нові пам'ятки культури лійчастого посуду на Волинському Побужжі та Поліссі // Зап. НТШ. – 2002. – Т. ССXLIV. – С. 453.

¹⁴ Szymt M. Społeczności kultury amfor kulistych w Europie Wschodniej // Od neolityzacji do początków epoki brązu. – Poznań, 2001. – S. 33–37.

¹⁵ Давня історія України. – С. 239; Залізняк Л. Культурно-історичні зв'язки Полісся у первісну добу // Археологія. – 2001. – № 3. – С. 119–121.

¹⁶ Давня історія України. – С. 240–241.

¹⁷ Guminski W. Grodek Nadbużny, osada kultury pucharow lejkwatych. – Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdańsk-Łódź, 1989; Jastrzębski S. Imports of the Trypole culture pottery in the south-eastern group of the funnel beaker culture // Memories Archeologiques. – Lublin, 1985. – S. 71–92; Koško A. Udział południowo-wschodnio-europejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkwatych. – Poznań, 1981. – S. 131–162; Щібор І. Культурні пізнього трипільля та лійчастого посуду на Волині // Археологія. – 1994. – № 4. – С. 30–48.

¹⁸ Захарук Ю. Вопросы хронологии культур энеолита и ранней бронзы Прикарпатья и Польши // КСИА АН УССР. – 1962. – Вып. 12. – С. 48–52.

(знахідки Г. Охріменка, О. Романчука¹⁹ та ін.). Тобто в пізньому енеоліті простежено переміщення груп населення, які супроводжувалися контактами між носіями різних етносів: наприклад, волинською неолітичною культурою (ВНК)²⁰ (рис. 2) та волино-люблінською, пізньотрипільською (Голишів)²¹; пізньотрипільської з КЛП і ККА²².

На енеолітичних поселеннях знаходять мало мідних виробів. Як і раніше, знаряддя праці були переважно з рогу, дерева, каменю, кременю. Завдяки експериментам, проведеним Г. Коробковою, з'ясовано, що крем'яні суцільні пластини до серпів не поступалися мідним, навіть виявилися ефективнішими. Проте вплив і значення нового матеріалу були великими – на Поділлі і Волині проникали мідні вироби: сокири (як зброя і знаряддя для добування крем'яних конкрецій з товщ крейди), долотця, плоскі сокири (для обробки деревини), проколки тощо²³.

Певні зміни відбувалися в соціальній структурі: прикраси та зброя з дорогого металу відображали статус керівної еліти, військового керівництва. Розвідка родовищ, добування, обробка, виплавлення міді потребували відповідних знань та досвіду, тому з'являлися спеціалізовані ремісники, які, ймовірно, жили за рахунок обміну або громади.

Усе це засвідчує, що розподіл праці, її спеціалізація підіймалися на новий рівень. Розвивався міжетнічний обмін. Вироби з міді, як і якісний волинський кремінь, високо цінували, вони були престижними речами, ознаками соціального статусу, предметами культу, мірилом вартості, попит на які стимулював виробництво.

¹⁹ Романчук О. Трипільські поселення на Березнівщині – крайні відомі північні пункти цієї культури на Рівненському Поліссі // Нариси культури давньої Волині. – Луцьк, 2006. – С. 296–300.

²⁰ Телегін Д. Дніпро-донецька культура. – К., 1968; Его ж. О культурно-територіальному члененні і періодизації неоліта України і Белорусії // СА. – 1971. – № 2. – С. 24–25; Його ж. Про роль носіїв неолітичних культур Дніпро-Двинського регіону в етногенетичних процесах: банти і слов'яни // Археологія. – 1996. – № 1. – С. 30–40; Охріменко Г. Культура лінійно-стрічкової кераміки. – Луцьк, 2001. – 138 с.

²¹ Охріменко Г., Позіховський О., Склярєнко Н. Вивчення глиняної пластики та інших керамічних виробів пізньотрипільського поселення Голишів // Нариси культури давньої Волині / За ред. Г. Охріменка. – Луцьк, 2006. – С. 259–284.

²² Захарук Ю. М. До питання про співвідношення і зв'язки між культурою лійчастого посуду та трипільською культурою // МДАПВ. – 1959. – Вип. 2. – С. 54–72; Телегін Д. Бассейн Днепра как порубежье между западными (балканско-среднеевропейскими) и восточноевропейскими общностями в эпоху неолита-меди. V–III тыс. до н. э. // Древности Северского Донца. – Луганск, 2001. – С. 5–9.

²³ Korobkova G. F. Narzędzia w pradziejach. Podstawy badania funkcji metodą traseologiczną. – Toruń, 1999. – S. 126–134.

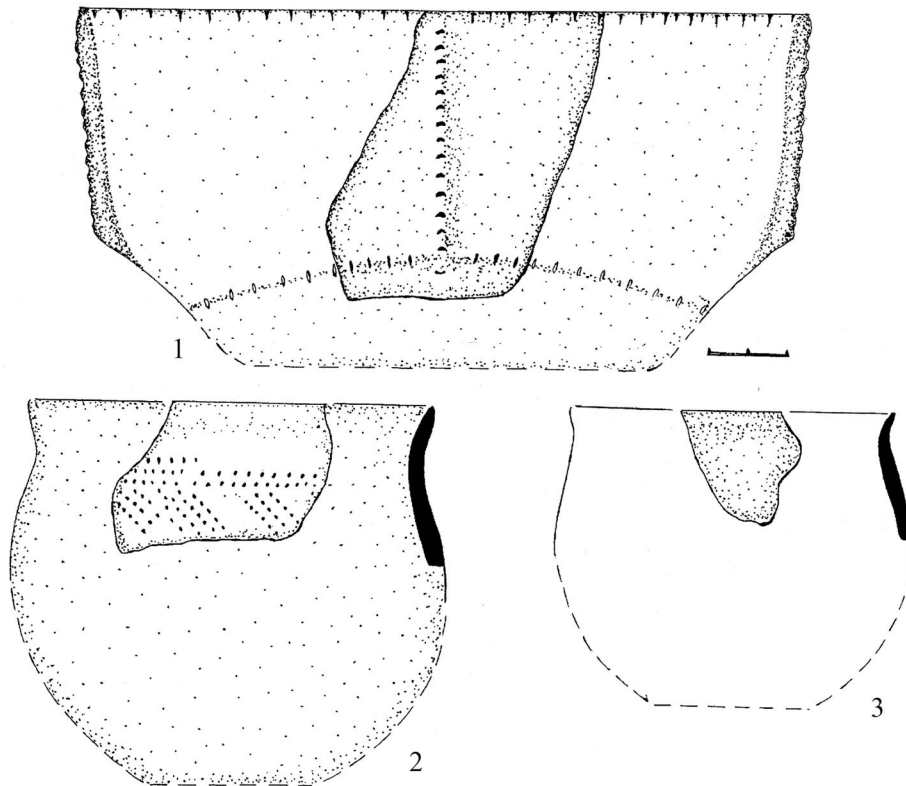

Рис. 4. Голишів, 2006 р. Розкоп 1, яма № 3. Графічна реконструкція посуду маліцької культури, за Г. Охріменком.

Fig. 4. Golyshiv, 2006. Excavated area 1, pit № 3. Graphic reconstruction of ceramic ware of Malicka culture, by G. Okhrimenko.

Відомими місцями видобутку та обробки міді були такі родовища на півдні Європи, як Рудна Глава, за 140 км на схід від Белграда (експлуатувало населення культури Вінча), Аї-Бунар на півдні Болгарії (культура Маріца–Караново)²⁴.

На території Волині в період енеоліту мідь добували біля с. Великий Мідськ, де у двох, розташованих на відстані 7 км один від одного, місцях засвідчено виходи на поверхню базальтів, а в них – самородної міді. Польські геологи навели докази її добування давніми людьми²⁵. Перший пункт був над р. Млинок біля сучасного млина, другий – в урочищі Гута на території кар'єру поблизу зниклого заторфованого великого озера. Тут у кількох місцях Г. Охріменко знайшов кераміку волино-люблінської або

²⁴ Давня історія України. – С. 232–233.

²⁵ *Malkowski S.* W sprawie genezy miedzi rodzimej i jej związków wśród bazaltów i ich otoczenie na Wołyniu. – S. 11–13.

Григорій ОХРИМЕНКО, Наталія СКЛЯРЕНКО

пізньомалицької культури, а також суцільно шліфовані, овальні в перерізі крем'яні сокирки. Можливо, добування міді відбувалося і в інших пунктах Володимирецького і Костопільського районів Рівненщини, де її виявлено²⁶.

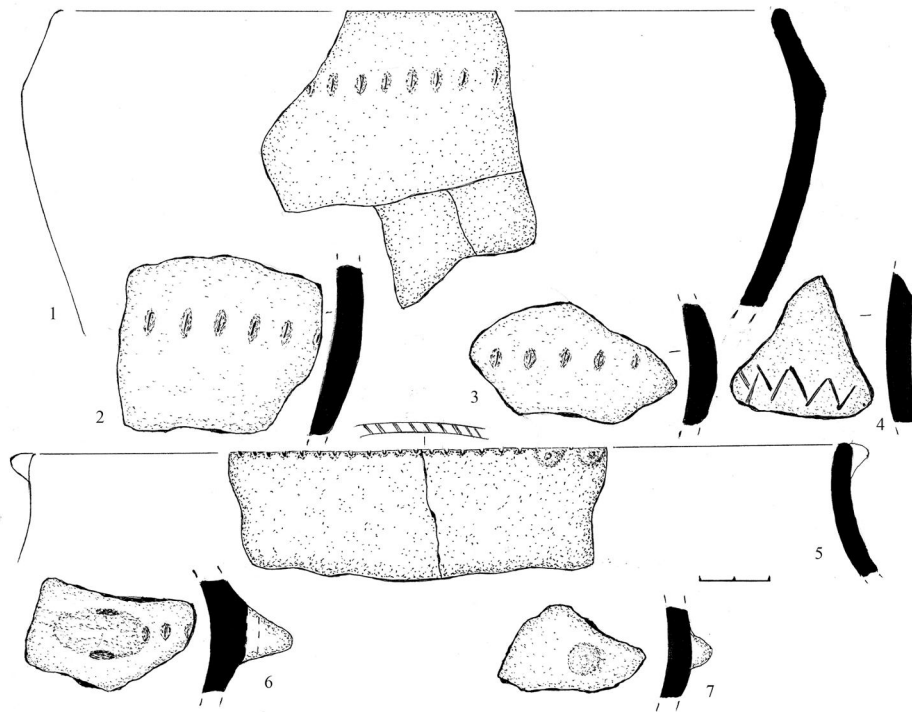

Рис. 5. Голишів, 2005 р. Розкоп 2, яма № 2. Кераміка малицької культури, за Г. Охріменком.

Fig. 5. Golyshiv, 2005. Excavated area 2, pit № 2. Ceramic of Malicka culture, by G. Okhrimenko.

Населення Західної Волині (зона Лісостепу) “утворювало північно-східну периферію високорозвинутих культур Балкано-Дунайського регіону”²⁷. Передусім до таких треба зачислити малицьку, волино-люблінську, пізньотрипільську культури. Важливо наголосити, що частина неолітичних та ранньонеолітичних пам’яток розташована на межі Полісся та Лісостепу: Торчин, Одереди, Городок (рис. 3), Коршів, Голишів (рис. 4–6), Рокині, Луцьк-Луг, Клевань, Рівне-Пляж²⁸ та ін. Тут проходила умовна межа двох великих етнокультурних масивів – енеолітичних ранніх землеробів балкано-

²⁶ *Malkowski S. Malkowski S. W sprawie genezy miedzi rodzimej i jej związków wśród bazaltów i ich otoczenie na Wołyniu.* – S. 11–13.

²⁷ Давня історія України. – С. 233.

²⁸ *Пясецький В., Охріменко Г. Дослідження пам’яток культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині // Археологія.* – 1990. – № 4. – С. 69–82.

дунайського походження та представників лісового неоліту – мисливців і рибалок волинської неолітичної культури. Окремі групи носіїв волино-люблінської культури проникали не лише в піщану зону Малого Полісся, а й на Прип'ятське Полісся: села Ветли на Прип'яті, Мала Осниця, Новосілки на берегах Стиру, Великий Мідськ²⁹.

На півдні землеробське населення мало контакти з рухливими номадичними, більш войовничими спільнотами. Стосунки з ними були різними – або обмін виробами, культурними набутками, або збройні сутички. Оскільки скотарське кочове населення було гірше забезпечене продуктами харчування, то ініціаторами сутичок могли бути саме вони. Можливо, що відбувалися конфлікти й між різними племенами однієї культури³⁰, проте саме на Волині такі приклади поки що невідомі. Однак наявність предметів озброєння дає підстави припустити, що сутички з лісовим населенням ВНК або носіями КЛП, ККА та й між одноплемінниками могли відбуватися.

Прикладом вимушеного відходу трипільського населення є переміщення заліщицької групи у Верхньому Подністров'ї від середини середнього (VI–VII) до кінця першої половини пізнього (CІ) етапу під тиском прийшлих з північного заходу племен культури лійчастого посуду³¹.

Цікавою є історія заселення Східної Волині трипільським населенням. Спочатку вважали, що це відбувалося наприкінці пізнього етапу СІІ, проте в ході досліджень 1970-х років з'ясували, що прихід трипільців датовано кінцем середнього періоду (VII), а переселенцями були вихідці з Середнього Подністров'я, які вільно розселилися у верхів'ях Случі та Тетерева, змусивши місцеве неолітичне населення відійти або об'єднатися з прибульцями³².

Трипільська кераміка виявлена і на Житомирському Поліссі (Моства, Крушники – роботи І. Левицького, Л. Залізняка)³³. Західну Волинь у ранньому енеоліті обживало населення маліцької та волино-люблінської

²⁹ Охріменко Г., Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк, 2007. – С. 167–192.

³⁰ Відейко М. Три епізоди з трипільських воєн // Військово-історичний альманах. – 2002. – № 3. – С. 48–52; Его ж. Украина от триполья до антов. – Киев, 2008. – С. 58; Клочко В. Озброєння та військова справа давнього населення України. – К., 2006. – 337 с.

³¹ Давня історія України. – С. 240.

³² Пассек Т. Периодизация трипольских поселений // МИА. – 1949. – № 10. – С. 171–176; Щібьор Й. Культури пізнього трипільля та лійчастого посуду на Волині. – С. 30–47; Пелецишин М. Проблеми історії трипільських племен межиріччя Західного Бугу та Дністра // Зап. НТШ. – 1998. – Т. ССXXXV. – С. 183.

³³ Левицький І. Дослідження стоянки на торфовищі Моства в 1948 р. // АП УРСР. – 1952. – Т. IV. – С. 70–77.

культур³⁴, які, найімовірніше, мали добросусідські (господарські, обмінні) стосунки з трипільським населенням. На Західній Волині, як і на Східній, трипільське населення існувало досить довго – до кінця пізнього етапу СІ і зникло, можливо, внаслідок різних обставин, у тім числі тиску на них носіїв культури кулястих амфор з боку Поділля, можливо, міграцій на захід (Грудек Надбужний та інші пам'ятки у Польщі як траєкторії їхнього руху)³⁵.

Імовірно, менш значимими були стосунки трипільців з носіями лісового неоліту – населенням дніпро-донецького кола культур – з киево-черкаською групою в Подніпров'ї, волинською неолітичною в зоні Малого Полісся та в басейнах річок Стохід, Стир (Лишнівка, де знайдено пізньотрипільську кераміку і клинописну табличку з Межиріччя)³⁶.

На пізньому етапі, як і в попередні періоди, для заснування нових місць проживання трипільці обирали добре захищені природою ділянки – високі схили над річками та заплавами, острови-останці, додатково укріплюючи їх ровами, валами, палісадами в пізніші періоди³⁷. Саме такі оборонні місця займали під поселення носії пізньотрипільської культури, наприклад, поблизу сіл Листвин, Малі Дорогостаї, Голишів (рис. 7), Підгайці тощо.

У великих протомістах трипільці будували житла за заздалегідь розробленим планом концентричними колами навколо розташованого в центрі майдану, а стіни жител з'єднували, можливо, для колової оборони³⁸. Хоча Л. Клейн у цьому сумнівається, оскільки будинки розташовували довгими осями не вздовж кільця, а поперек – за радіусами, проміжки між будинками не могли використовувати для прострілу, тому що віконця невеликі, а лук потребує простору для маніпулювання³⁹.

³⁴ *Synkalowski A. Materiały do pradziejow Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. – S. 30–32; Давня історія України. – С. 241, карта 6; Охріменко Г. Культура лінійно-стрічкової кераміки. – С. 116.*

³⁵ *Захарук Ю. Вопросы хронологии культур энеолита и ранней бронзы Прикарпатья и Польши. – С. 48–52; Його ж. Початкова доба мідного віку Західних областей УРСР // Археологія Української УРСР. – К., 1971. – Т. 1. – С. 213–214; Jastrzębski S. Imports of the Tripole culture pottery in the south-eastern group of the funnel beaker culture. – S. 71–92.*

³⁶ *Телегин Д., Титова Е. Поселения днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. – Киев, 1998. – С. 20; Охріменко Г. Про етноміграційні процеси на території Волинського Полісся в епоху енеоліту та бронзи // Охріменко Г. та ін. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – С. 277–292.*

³⁷ *Відейко М. Ю., Терпиловський Р. В., Петрашенко В. О. Давні поселення України. – К., 2005. – С. 78–79.*

³⁸ *Круц В., Корвин-Пиотровский А., Рыжов С. и др. Трипольское поселение-гигант Тальянки: исследование 2002–2003 гг. – Киев, 2005. – 139 с.; Дудкін В. П., Відейко М. Ю. Планування поселень трипільської культури // Енциклопедія трипільської цивілізації. – К., 2004. – С. 303–314.*

³⁹ *Клейн Л. С. Українське освоєння Трипілья: енциклопедія-довідник чи пам'ятник? // Археологія. – 2009. – № 1. – С. 112.*

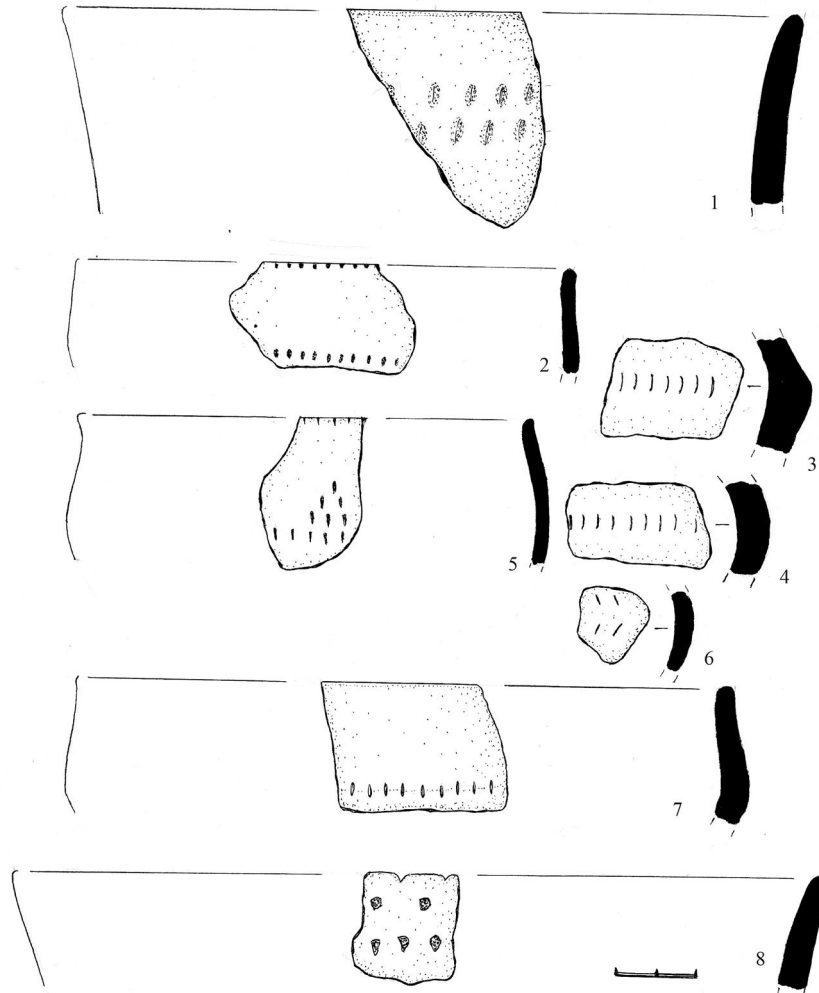

Рис. 6. Голишів-Замчисько, 2005 р. Кераміка маліцької культури, за Г. Охріменком.

Fig. 6. Golyshiv-Zamchysko, in 2005. Ceramic of Malicka culture, by G. Okhrimenko.

Успіхи в господарстві, зокрема, в пізньотрипільській період (СІ), привели до того, що практично весь Український Лісостеп, як зазначають дослідники, був “освоєний і поділений окремими племенами трипільської культури та іншими етнічними спільнотами. Далі переміщення населення відбувалися за рахунок перерозподілу територій, а це спричинювало збройні сутички”⁴⁰.

⁴⁰ Давня історія України. – С. 244.

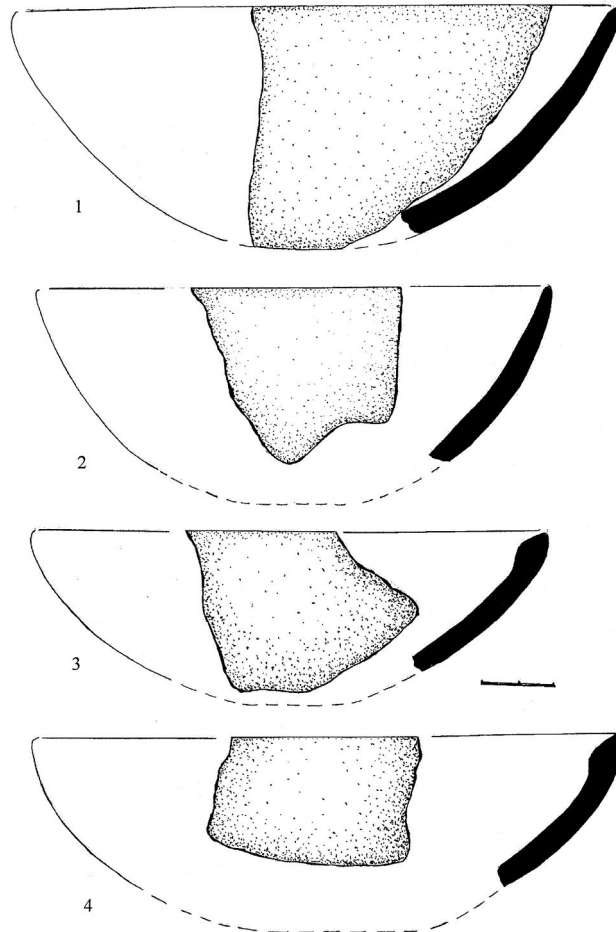

Рис. 7. Голишів. Культурний шар. Миски ПТК, за Г. Охріменком.
Fig. 7. Golyshiv. Cultural layer. Bowls of PTC, by G. Okhrimenko.

То був період, який дослідники⁴¹ пов'язують з індоєвропейцями, що в періоди неоліту та енеоліту обживали значні простори півдня Центральної та Східної Європи, прилеглих територій Азії. Їхній розвиток у добу бронзи продовжили носії культур шнурової кераміки⁴², давньоєвропейці⁴³.

---

⁴¹ Павленко Ю. Проблема індоєвропейської прабатьківщини у комплексі останніх лінгвістичних досліджень // Археологія. – 1994. – № 3. – С. 3–11; Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – С. 78–101; Конча С. Концепція “степових інвазій” М. Гімбутас. Спроба критичного аналізу // Археологія. – 2001. – № 3. – С. 35–43.

⁴² Hensel W. Polska starożytna. – Wrocław, 1973. – S. 106–126.

⁴³ Седов В. Древнеевропейцы // Российская археология. – 1993. – № 3. – С. 18–36.

Переселення бринзено-жванецької групи ПТК на Волинь на пізньому етапі спричинило утворення пам'яток типу Колодяжин, Хорів, Троянів⁴⁴.

У пізньому періоді трипільське населення залишило Бузько-Дністровське межиріччя, відійшовши на західні території ареалу. В цей час на Західному Побужжі з'явилося населення культури лійчастого посуду. Внаслідок цих етнічних переміщень носії волино-люблінської культури зникли з історичної арени, ймовірно, змішавшись з прийшлим населенням і не залишивши в їхній культурі власних етнографічних ознак⁴⁵.

У період пізнього Трипілля на Західній Волині відомі трипільські пам'ятки типу Хорів, синхронні пам'яткам типу Троянів Житомирщини та Листвин Рівненщини – одночасних типові Городськ Східної Волині та Північно-Західного Причорномор'я⁴⁶.

Хоча достовірних фактів збройних протистоянь між носіями ПТК та КЛП, з одного боку, та населенням ККА, з іншого, на Волині немає, проте Я. Ковальчик, Ю. Захарук, Д. Телегін, Й. Щібьор вважають їх імовірними⁴⁷. Однак чинник загрози та необхідності оборони для трипільців різних періодів був постійно актуальним. Це видно і на прикладі вже згадуваних найпізніших трипільських поселень Західної Волині – Листвин, Голишів, Підгайці – та інших культур давньої Волині.

На початку другої половини пізнього періоду трипільської культури (СП) у Пруто-Дністровському межиріччі виникли пам'ятки типу Бринзень (за В. Дергачовим) або Жванець (за Т. Мовшею), носії яких заселили все Середнє Подністров'я і Побужжя. Окремі дослідники вважають, що завдяки просуванню цих груп на північний схід з'явилися пам'ятки типу Колодяжин, Хорів, Троянів⁴⁸.

З міграцією пізніх трипільців на захід (територія сучасної Польщі), північ (у зону Полісся) та приходом із заходу населення КЛП (у першій половині IV тисячоліття до н. е.⁴⁹) у межиріччях Західного Бугу, Стиру, Горині зникли останні представники волино-люблінської культури⁵⁰.

⁴⁴ Дергачов В. Памятники позднего Триполья. – Кишинев, 1980; Мовша Т. О северной группе поздне трипольских памятников // СА. – 1971. – № 1. – С. 31–54.

⁴⁵ Давня історія України. – С. 246–247.

⁴⁶ Пелецишин М. Проблеми історії трипільських племен межиріччя Західного Бугу та Дністра. – С. 184–188.

⁴⁷ Щібьор Й. Культури пізнього трипілля та лійчастого посуду на Волині. – С. 30–47.

⁴⁸ Давня історія України. – С. 243.

⁴⁹ Kadrow S., Zakościelna A. An outline of the evolution of danubian cultures in Malopolska and Western Ukraine // Baltic-Pontic Studies. – 1999. – Vol. 9. – S. 187–255; Броніцький А., Кадров С., Закостельна А. До питання про хронологічне співвідношення пізньої фази люблінсько-волинської культури та культури лійчастого посуду у світлі останніх досліджень у Зимному // МДАПВ. – 2005. – Вип. 9. – С. 217–247.

⁵⁰ Давня історія України. – С. 247.

Отже, поселення трипільської культури найчастіше розташовували на природно захищених берегах річок, струмків. Такі топографічні особливості простежені від раннього до пізнього періодів. Часто це були останці, високі миси, захищені природними перешкодами – ярами, зниженнями, на островах. Проте були поселення, розміщені на заплаві річки, зокрема, над р. Горинь Хорів I–III та ін.⁵¹ Мисові поселення укріплювали з напільного боку ровами різної висоти – від 2,5 до 7,0 м у верхній частині, і глибини – від 1,5 до 4,0 м. Крім того, насипали вали (Костешти IV (висота 1,6 м), Жванець-Щовб), інколи дугоподібні (Козаровичі) для захисту входу (рис. 7). Зазначимо, що поселення КЛП Західної Волині (Зимне, Литовеж, Черчичі, Грудек Надбужний) також закладали з урахуванням можливих військових конфліктів. Ранні (Бернашівка) та й пізні (Голишів та деякі ін.) поселення мають кругову забудову, де враховано потребу оборони⁵².

WESTERN VOLYN' IN IV–II KYR B. C.

Grigorii OKHRIMENKO

Lesia Ukrainka National University of Volyn'

24, Shopena str., Lutsk, 43020, Ukraine

e-mail: volkrmus@lt.ukrtel.net

Natalia SKLIARENKO

Lutsk National Technical University

75, Lvivska str., Lutsk, 43018, Ukraine

e-mail: mvaul@mail.ru

Important moments of development of economy of region during IV–II ka B. C. in Western Volyn' in the context of civilization processes, in particular, a reproductive economy, ceramic art and metal-working as important signs of epoch are analyzed in article. The attention is paid to questions of planning of settlements and their fortification. Communications of the population of different cultures, migratory processes and influences are investigated on the basis of the data from recently discovered materials. Changes in social structure of a society of this period are revealed.

Key words: Copper-Stone Age, Western Volyn', metal working, cultural contacts, ceramics, migrations, social structure.

---

⁵¹ *Пелецишин М. А. Пізньотрипільські поселення в околицях с. Хорова на Волині // АДЛУ. – 1998. – Вип. 3. – С. 45–52; Позіховський О. Матеріали до каталогізації пам'яток Трипільської культури Середнього Погориння // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – С. 279–314.*

⁵² *Давня історія України. – С. 249, 251.*

ЗАПАДНАЯ ВОЛЫНЬ В IV–II ТЫСЯЧЕЛЕТИЯХ ДО Р. Х.

Григорий ОХРИМЕНКО

Волынский национальный университет имени Леси Украинки

ул. Шопена, 24, Луцк, 43020, Украина

e-mail: volkrmus@lt.ukrtel.net

Наталья СКЛЯРЕНКО

Луцкий национальный технический университет

ул. Львовская, 75, Луцк, 43018, Украина

e-mail: mvaul@mail.ru

Проанализировано важные моменты развития хозяйства региона IV–II тысячелетия до Р. Х. на западноволыньских землях на фоне общецивилизационных процессов, в частности, воспроизводительного хозяйства, керамического искусства и металлообработки как важных признаков эпохи. Уделено внимание вопросам планирования поселений и их укрепления. Исследовано связи населения разных культур, миграционные процессы и взаимные влияния на основе данных из новооткрытых материалов. Раскрыто изменения в социальной структуре общества этого периода.

Ключевые слова: энеолит, Западная Волынь, металлообработка, культурные контакты, керамика, миграции, социальная структура.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2009

Прийнята до друку 10.11.2009